

Tõkelugu ja kultuurimälu¹

Elin Sütiste

Sissejuhatus

Tõkelugu on mälu lugu: unustamise, meeldetuletamise, mälu loomise lugu. Kultuuris tehakse pidevalt pingutusi, et sõeluda välja ja talletada möödanikust see, mida peetakse mäletamisväärsaks. Nii on meil olemas mitmeid ajalugusid: eesti rahva ajalugu, eesti kirjanduse ajalugu, eesti raamatulugu, eesti kunsti ajalugu jne. Süstemaatiline, ülevaatlik tõkelugu on Eestis esialgu veel kirja panemata, ehkki ühel või teisel moel puutume tõlkimise või tõlgetega kokku igapäevaselt, tõlked moodustavad ligi poole kogu praegusaegsest eestikeelsest trükitoodangust (Tamm 2010) ja eesti kultuur öeldakse olevat sündinud suurel määral tõlkest. Tõkeloo osas on meie kultuurimälu seega seni üsna fragmentaarne: on valdkondi, mis on juba praeguseks päris hästi läbi uuritud (näiteks piiblitõlke ajalugu), küllaga jätkub aga ka valgeid laike.

Samal ajal ei saa öelda, et tõkeloo vastu Eestis huvi ei tuntaks: meil on üksjagu tõkeloosse puutuvaid üksikuurimusi ja mõned tõkeloo teoreetiliste aluste üle arutlevad kirjutised (näiteks Torop 1989). Tähelepanuväärsaks sammuks üldise tõkeloo poole on Uno Liivaku ja Henno Meriste juba 1975. aastal ilmunud lühiülevaade „Nipet-näpet eesti keelde tõlkimise ajaloost“. Viimastel aastatel on huvi tõkeloo vastu elavnenu, millest annavad tunnistust Eestis korraldatud rahvusvahelised konverentsid („Itineraries in Translation History“, 2010, 2012), temaatilised artiklid ja kogumikki (Chalvin, Lange, Monticelli 2011); üldise tõkeloo puudumist aga on tajutud kahetsusväärseks: „[---] omakeelse tõkeloo puudumine on üks suuremaid lünki meie kultuurilises enesepildis, mis võtab võimaluse adekvaatselt mõtestada ja mõista Eesti mõttelugu tervikuna, seda eriti viimasel sajandil“ (Tamm 2010).

Tõkeloo olemasolu või puudumine kultuuris, samuti see, milline see olemasolu või puudumist tajutakse, on üldise kultuurimälu seisukohast informatiivne. Siinne artikkel pakub põgusat mõtisklust tõkeloo tendentside ja võimaluste üle suhestatult kultuurimäluga.

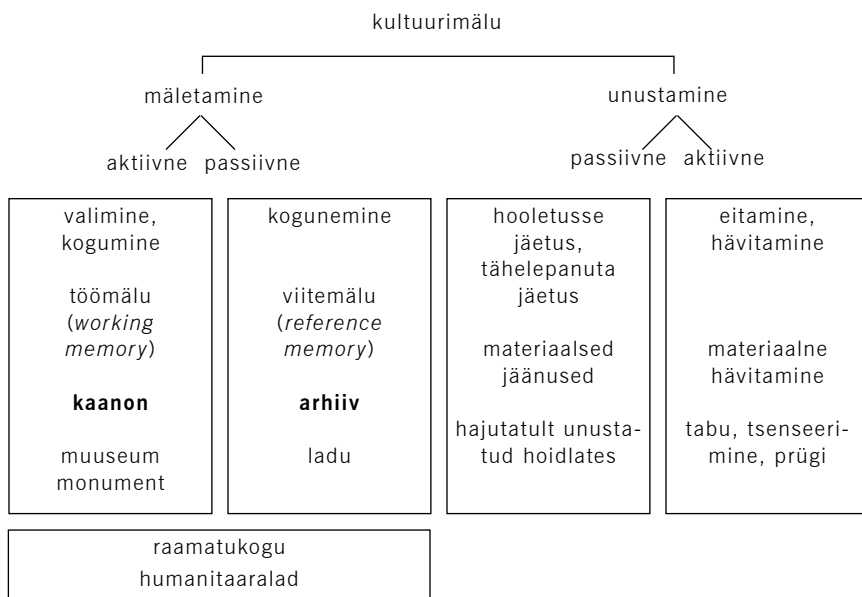
Kultuurimälust

Kultuurimälu on sisuldasa kollektiivne, mingi inimrühma ühine mittepäriilik mälu (Lotman, Uspenski 1978: 213), mis avaralt mõistetuna võib hõlmata tervet spektrit nähtusi alates sotsiaalses kontekstis aset leidvatest individuaalsetest mäletamisaktidest ja (perekonna, sõprade, veteranide jne) rühmamälust kuni rahvusmäluni ja rahvusülestel mälupaikadeni (*lieux de mémoire*, nt 11. september 2001; Erl 2008: 2). Kultuurimälu mõiste tugineb mõistele *kollektiivne mälu*, mille tõi 1920. aastail esimesena kasutusse Prantsuse sotsioloog

¹ Artikli valmimist on toetanud ETFi grant nr 8341, sihtfinantseeritav teadusteema SF0180056s12 ja Kultuuriteooria Tippkeskus (Euroopa Liidu Euroopa regionaalarengu projekt).

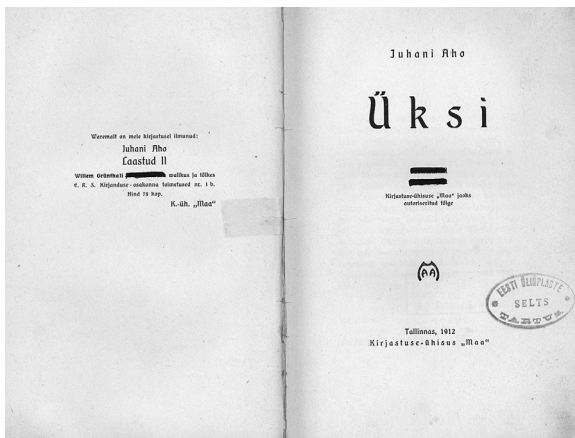
Maurice Halbwachs, kes juhtis tähelepanu asjaolule, et inimälu toimib alati sotsiaalses kontekstis (Halbwachs 1992). Jan Assmann, kelle käsituses jaguneb Maurice Halbwachsi kollektiivne mälu kaheks, kommunikatiivseks ja kultuurimäluks (esimene on mitteinstituionaalne, kultiveerimata, formaliseerimata ning toimib igapäevases suhtluses; teine on instituionaliseeritud, objektistatud ja pandud sümbolitena tallele) (Assmann, J. 2008: 110, 111), selgitab: „Kultuurimälu säilitab teadmusevaru, millest inimkooslus ammutab teadlikkust oma ühtsuse ja eripära kohta. [...] Kultuurimälu mõiste hõlmab seda hulka igale ühiskonnale igal ajastul omaseid korduvalt kasutatavaid tekste, kujundeid ja rituaale, mille „kultiveerimine“ kindlustab selle ühiskonna enesepildi püsivust ja annab seda edasi“ (Assmann, J. 1995: 130, 132).

Mälu teatavasti ei ole stabiilne, vaid muutlik. Kultuurimälu eri vormide vahel toimuvad üleminekud ja muundumised: näiteks võib Assmanni mõistet kasutades kommunikatiivsest mälust saada kultuurimälu ning kultuurimälu sees võib toimuda liikumisi perifeeriast tsentrisse, võimalikkusest tegelikkuseks, ja vastupidi (Assmann, J. 2008: 117). Nagu indiviidi, nii ka kultuuri puhul on mälu muutlikkust seletatud selle piiratud mahuga (Lotman, Uspenski 1978: 216, A. Assmann 2008: 100). Nõnda valib kultuur pidevalt, mida mäletada ja mida unustada. Neid mälu kahte tahku, mäletamist ja unustamist, on skemaatiliselt esitanud Aleida Assmann, eristades seejuures nii mäletamisel kui ka unustamisel polaarseid vorme, aktiivset ja passiivset olekut (vt joonis 1).

Joonis 1. Kultuurimälu aktiivsed ja passiivsed vormid (A. Assmann 2008: 99)

Assmanni eristusi ja mõisteid saab kasutada nii kultuuri toimimise kui ka kultuuri seletamise, s.t nii objekt- kui ka metatasandi kirjeldamisel ning need sobivad hästi ka tõlke- ja tõlkeloo teemale rakendamiseks. Aktiivne unustamine tähendab tahtlikku vältimist, olematuks tegemist; paleontoloog Ivar Puura mõistet kasutades on see „semiotsiid“, s.t kellegi teise jaoks tähendusrikaste seoste, lugude, märkide hävitamine ja sellega identiteedi röövimine (Puura 2002: 24). Aktiivse unustamise näiteid pakub küllaga nii nõukogude korra kui ka varasemate ajajärgude tsensuur. Mul on laual koopia 1912. aastal ilmunud Juhani Aho „Üksi“ eestikeelse tõlke tiitellehest, millel tõlkija (Johannes Aaviku) nimi on kaetud musta tindiga ja muudetud nõnda loetamatuks (vt joonis 2). Pärast Teist maailmasõda pani uus režiim paika, kui palju milliste maade autoreid tohib tõlkida ja millistest peab tõlkima ning kui palju ja milliseid Eesti autoreid tohib avaldada: nii moodustas esimesel sõjajärgsel kümnendil eesti kirjandus kogu ilmunud belletristikast 41%, tõlked aga 59%; seejuures jagunes tõlgete 59% kolme rühma vahel: 42% vene kirjanduse, 10% väliskirjanduse ja 7% teiste nõukogude rahvaste kirjanduse tõlkeid. Eesti kirjandusele oli üks kehvemaid 1952. aasta, mil algupärast kirjandust ilmus kokku ainult 27 raamatut, samas kui tõlkeid vene keelest oli 77 (Möldre 2005: 96–100). 1940. aasta lõpus loodi mitmetasandiline ja keerukas tsensuurisüsteem; 1950.–1960. aastatel pidid käsikirjad läbima eel-eeltsensuuri, eeltsensuuri ja järeltsensuuri (tolle aja kirjastusoludest on teiste seas haaravalt kirjutanud Lembe Hiedel (2006)). Raamatuid on kõrvaldatud ka füüsiliselt: näiteks on hinnatud, et 1940.–1950. aastail hävitati Eestis (vähemalt) 10–12 miljonit eksemplari raamatuid (Möldre 2005: 80).

Joonis 2. Juhani Aho „Üksi“ eestikeelse tõlke tiitelleht

Eesti kultuuris on tõkeloo temaatika seni olnud valdavalt passiivse mäletamise ja passiivse unustamise sfäär: tõkeloosse puutuvaid uurimusi ja noppeid leiab siit-sealt, selget enese määratlemist iseseisvat ajalugu vääriva uurimisalana pole seni toimunud. Heaks näiteks on siin eesti kirjanduslood. Seni uusimas, 2001. aastal ilmunud „Eesti kirjandusloos“, milles tõlkekirjandust eraldi ei käsitleta, on viited sellele poetatud algupärasest kirjandusest kõneleva teksti sisse. Toon paar näidet 20. sajandi algusaastate kirjanduskultuuri iseloomustusest:

Suurimaks, ent mitte kirjanduslikult esinduslikumaks Eesti ajaleheks tõusis kahe revolutsiooni vahel „Päevaleht“ (1905), mille poliitiline profiil oli ebamäärane (või muutlik) ning kirjandust puudutav osa tõlke- ja ajaviitekirjanduslik. (Annus jt 2001: 160.)

Rahvuslikest ideaalidest kantud väljaanne [„Kiired“] sisaldas niihästi tuntud kirjanike kaastöid kui noorte endi loomingut, vähesel määral ka tõlkeid ja ülevaateid väliskirjandusest, peamiselt soome omast. (Samas, 164.)

Vanemas, viieköitelises „Eesti kirjanduse ajaloos“ (1965–1991) on iga ajastu üldkäsitluses pühendatud enamasti mõneleheküljeline eraldi alapeatükk ka tõlkekirjandusele, peale selle leidub osutusi tõlkekirjandusele ka algupärasest kirjandusest kõnelevates osades. Viimase kohta paar näidet samuti 20. sajandi alguse kirjeldusest:

„Päevalehel“ ei kujunenud välja kindlailmelist kultuuripoliitilist põhisuunda, millega on seletatav lehe täielik maitsetus tõlkeilukirjanduse avaldamisel. (Puhvel 1969: 293.)

„Noor-Eesti“ III albumi ilmumine 1909. a. novembris kujunes kirjanduslikuks sensatsiooniks [---]. Algupärast ilukirjanduslikku loomingut sisaldas album vähe, esilekündivamad olid G. Suitsu ja M. Underi luuletused. Kirjanduslikule avalikkusele olid uudiseks ka Kr. J. Petersoni luuletused. Proosa osas tõi album lugejani J. Randvere „Ruthi“, E. Vilde novelli „Kuival“ ning Tuglase „Vilkuva tule“. Palju ruumi nõudsid kriitilised esseed, millest tähtsamad olid Fr. Tuglase „Eduard Vilde ja Ernst Peterson“ ning J. Oksa „Kriitilised tundmused“. Kui lisame buketi prantsuse tõlkelüürikat (Rimbaud, Verlaine, Prudhomme, Baudelaire'ilt tuntud „Raibe“), selgub, miks album mõjus šokeerivalt väikekoodanlikvanameelses õhkkonnas. (Samas, 309.)

Praegusaja suurenenud huvi tõkeloo vastu Eestis on üks näide muutustest meie kultuurimälu: „avastatakse“ seni suhteliselt vähe arutatud tahku eesti kultuuriloost, muudetakse see „mitteaajaloost“ (passiivse mäletamise ja passiivse unustamise sfäärist) „ajalooks“ (aktiivse mäletamise sfääriks), tuuakse ajalookirjutuse levinumate vormide (rahvusajalugu, kirjandusajalugu, keeleajalugu jne) varjust välja.

Tõkelugude suundumused

Ka mujal pole tõkelugu mitte alati peetud kultuurimälu enesestmõistetavaks osaks, kuid alates 1970/1980. aastatest, eriti aga viimasel kümnel-paarikümnel aastal, on läänemaailmas tõkeloalaste uurimuste hulk jõudsalt kasvanud ning praeguseks on tõkeloost saanud iseseisev ja elujõuline uurimisvaldkond tõlketeaduse distsipliini sees. Kui varasemad uurimused olid valdavalt kirjeldavat laadi, esitasid sündmusi ja fakte, siis viimastel aastatel on esiplaanil sellised, mille fookuses on nende sündmuste ja faktide interpreteerimine; tõlkimist ajaloos seostatakse tihti selliste teemadega nagu võõrasus, ideoloogia, manipuleerimine, võim (Bastin, Bandia 2006: 2). Ehkki Theo Hermans (2011: 13) märgib, et tõkeloo metodoloogia ja historiograafia küsimuste üle on arutletud suhteliselt vähe, näib siiski, et ka need pälvivad järjest rohkem tähelepanu. Hermansi hinnangul on kõige levinum mudel tõkeloo historiograafias seni olnud Itamar Even-Zohari polüsüsteemide teooria (loodud ja arendatud 1960. aastate lõpus ja 1970. aastatel, vt Even-Zohar 1990), mille kõrvale pakub ta sotsiaalsete narratiivide teooriast ja evolutsiooniteooriast tõukuvaid lähenemisi (Hermans 2011: 13–17). Georges L. Bastini ja Paul F. Bandia toimetatud kogumikus „Kaardistades tõkeloo tulevikku“ („Charting the Future of Translation History“, 2006) tutvustatakse teiste seas mikroajaloolist, arheoloogilist ja postmodernistlikku lähenemist tõkeloole. Lisaks viisidele, kuidas tõkeloost rääkida, mainitakse sellesamas kogumikus ka mitmeid mittetraditsioonilisi, vähe või üldse mitte käsitletud nähtusi, mida tõkeloos uurida. Näiteks on Julio-César Santoyo (2006) artikkel tervikuna pühendatud tõkeloo valgetele laikudele, nagu suulise tõlke ajalugu, tõlkimine igapäevases elus, autorite enesetõlked, tõlked kui kadumaläinud originaalide esindajad jne.

Tõlkimine mängib ühiskonna ja kultuuri toimimises tähelepanuväärset rolli: vaevalt suudame ette kujutada mõnda valdkonda, mis saaks läbi ilma üht või teist liiki tõlkimiseta. Olgu hariduses või kokanduses, kirjanduses või majanduselus – tõlkimisel on olnud osa kohalike traditsioonide kujunemisel, sobitades „oma“ „võõraga“ ja „võõrast“ „omaga“. Teisalt, ehkki tõlkimisega intensiivselt kokkupuutuvaid valdkondi on kultuuris palju ja mitmesuguseid, on ajaloolist käsitlemist seni leidnud esmajoones ja peamiselt kirjandustõlge. Näiteks Soomes oodatakse 2012. aastal teadustõlke ajaloo „Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle“ ilmumist, see aga on juba järg 2007. aastal ilmunud soomekeelse tõlkeilukirjanduse ajaloo „Suomennoskirjallisuuden historia“ (Riikonen *et al.* 2007). Teine hiljutine näide on „The Oxford History of Literary Translation in English“ (France, Gillespie 2005–)². Need kirjandustõlke süstemaatilised ja ülevaatlilikud ajalood asetavad oma peamise uurimisobjekti avarasse kultuurilisse konteksti ja mõistavad kirjandust eeskätt küll ilukirjandusena, kuid sageli laieneb see mõiste hõlmama ka filosoofilist, teoloogilist, tarbe-

² Oxfordi kirjandustõlke ajaloo viiest kavandatud köitest esimene ilmus 2005. aastal, viimane köide on veel ilmunud.

vm lugemisraamatut. Näiteks käsitledes Soome kirjakultuuri algusaegu, kui nüüdisaegses mõistes ilukirjandusest ei saa veel rääkida, on tähelepanu keskmes seadustekstide ja piibli tõlked, 20. sajandi tõlkekultuurist rääkides tehakse aga muude nähtuste seas juttu ka fantaasiakirjanduse ja koomiksiste tõlkimisest. Oxfordi kirjandustõlke ajalugu käsitleb tõlkimist ja kirjandust samuti kontekstualiseeritult ning mitmesugustest vaatenurkadest. Näiteks kõige varasemat ajajärku (kuni aastani 1550) käsitlev kõide alustab ülevaadetega keskaja Inglismaal tuntud ja kasutusel olnud keeltest, käsikirjakultuurist ning tõlkimise ja tõlgete leviku juures rolli mänginud rahvuse, regiooni, klassi ja soo aspektidest, hilisematest köidetest aga leiame teiste kõrval peatükke tõlkimise pedagoogilistest kasutusviisidest, ajaviite-tõlkijatest, suhtumistest tõlkimisse ning tõlkimise põhimõtetest ja normidest, tõlkimisest suhestatuna kaanoni kujunemisega.

Tõlkelugu rahvusliku (kirjanduse) ajaloo taustal

Võrreldes paljude teiste valdkondadega, on mõte tõlkeloo vajalikkusest ja võimalikkusest üsna hiljutine nähtus, igal juhul märksa noorem kui näiteks arusaam algupärase kirjanduse ajaloo tähtsusest. Üheks põhjuseks on küllap tõlgete positsioon lääne kultuuriruumis, tõlkimise suhted originaalloominguga. Tõlketeadlase Susan Bassnetti sõnul ei ole piir originaali ja tõlke vahel ajalooline konstant, vaid seda hakati rohkem rõhutama 17. sajandil, kui levima hakkas arusaam „originaalist“, ning hiljemalt 19. sajandiks oli tõlke staatus kujunenud üldiselt madalamaks kui originaali oma (Bassnett 2003: 296–297, Bassnett 1993: 139). Sedalaadi piiritõmbamine tõlgete ja originaalide vahele ei ole tundmatu ka eesti kultuuris, eriti Noor-Eesti aegadest saadik, avaldudes juba loosungis „Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!“. Tiit Hennoste on sõnastanud nooreestlaste maailmavaate postulaatidena, millest mõned on järgmised:

Eesti kultuur on kõige kese, valguse allikas. [---]

Eesti kultuur ei suuda iseenda pinnalt tõusta, vaid peab laenama Euroopast, aktiivselt, teadlikult, valikuga ja tasakaalustatult. [---]

Kunstitöös on tähtis originaal, mitte koopias või laen; produktsioon, mitte reproduktsioon. (Hennoste 2008: 263–264.)

Neist postulaatidest tuleb välja ühelt poolt utilitaarne ja teiselt poolt enda alaväärsustunnet väljendav suhtumine laenamise (tõlkimisse): peame laenama (tõlkima), et saada originaalseks; laenud (tõlked) on väärtuslikud kõigest kui astmed originaalide juurde, mitte iseenesest.

Tõlkeloo tajumist kirjandusloost vähem tähtsana on soodustanud ka asjaolu, et nagu paljudes muudes maades, on ka Eestis kirjandus aidanud kujundada rahvuse kontseptsiooni ja identiteeti: „[---] kuna kirjandust on nähtud juba alates romantismist ja positivismist kui rahvuse hinge, rahvuskultuuri, rahvusideoloogia keset, siis mõjutab see kirjanduskontsept-

sioon ka kultuuri laiemalt ja sealt kogu eesti kultuurikeskset rahvuse- ja ühiskonnamudelit“ (Hennoste 2008: 262; vt ka Undusk 1999: 249, Annus 2000: 10, Veidemann 2010). Ka 21. sajandi algul „tundub püsivat arusaam sellest, et rahvuse vaimuse ajaloolist kulgu ei suuda selle peajontes paremini kokku võtta miski muu kui rahvuslik kirjanduslugu“ (Talvet 2010: 128). Kirjandus kui kultuuri põhitelg ei ole muidugi Eestile ainuomane; seesama muster on nähtav paljude teistegi rahvuste juures, kus rahvusriigi kontseptsiooni tekkega paralleelselt kerkis esile rahvuskirjandus kui rahvuskultuuri ehedaim väljendus. Nõnda sarnaneb Eesti teiste Ida- ja Kesk-Euroopa maadega, kus „rahvuskirjanduste ajalood [---] teenisid *kultuurilist natsionalismi*, üleüldist ideoloogilist matriitsi, mis määras tugevalt Euroopa kirjanduskultuure, eriti 19. ja 20. sajandil“ (Dović 2010: 53).

Sellist tausta arvestades on ootuspärane, et esimesed tõlkelood keskenduvad just kirjandus tõlkele, s.t nende huvi keskmes on inimtegevuse sfäär, mis on traditsiooniliselt aidanud kujundada kultuuri eneseteadvust.

Kirjandus- ja tõlkeloost kultuurilooni

Ent juba mõnda aega on mitmed teoreetikud kriitilise pilguga vaagunud rahvusliku aja- ning kirjandusloo mudelit ennast, osutades, et see mudel põhineb etnilise ja tihti ka keelelise puhtuse eeldusel (Hutcheon 2002: 3). Ka Eesti traditsiooniliste rahvuslike (kirjandus-, keele- jne) lugude püüdluseks on tuua võimalikult palju esile rahvusliku (kirjandusliku, keelelise jne) iseolemise aspekti. Kuid Eesti ala on vaadeldav ka nimelt keelelise ja kultuurilise „ebapuhuse“ vaatenurgast.³

Praegusel Eesti alal on läbi aegade olnud eesti keele (või selle murdevariantide) kõrval tugevalt esindatud ka mingi teine keel, olgu selleks saksa või vene või nüüdsel ajal inglise keel. Mitmed keeleteadlased (näiteks Anna Verschik, Anastassia Zabrodskaja jt) uurivad meie kaasaja või lähiminekü keelekontakte, koodivahetust ja seotud nähtusi; samuti uuritakse eesti keele ajaloolist kujunemist (tõlkeloo seisukohalt on eriti tähelepanuväärsed Kristiina Rossi, Toomas Pauli jt uurimused piiblitõlkest ja selle seostest eesti keele arenguga). Järjest hoogustunud on ka kirjandus- ja teiste humanitaarteadlaste huvi mõtestada eesti kultuuri selle seostes kohaliku baltisaksa ja ka vene kultuuriga (vt nt Lukas 2008, Undusk 2008, Keele ja Kirjanduse baltisaksa kirjakuultuuri erinumbr 8–9, 2011). Klassikaliste filoloogide hoolikad uurimused on näidanud selgelt, et 17. sajandil, Tartu ülikooli algusaegadel, käis Tartus vilgas intellektuaalne elu, mis valitseva saksa keele kõrval kasutas näiteks ka ladina ja kreeka ning samuti eesti keelt (vt nt Lepajõe 2007, 2009, Viiding 2007). Ka sinne igapäevaelu on sageli tähendanud tihedat tõlkimist eri keelte vahel ja sellega kaasnevid

³ Hea hiljutine näide on Andrei Ivanovi (eesti keelde tõlgitud) romaan „Peotäis põrmu“ (2011) ja selle ümber tekkinud poleemika; rahvusülesest vaatenurgast on olukorda analüüsinud Eneken Laanes (2012).

kultuuriülekandeid – seejuures mitte ainult ühesuunalisi ülekandeid (domineerivalt kultuurilt „vaesele maarahvale“), vaid ka vastupidi (vt nt Plath 2009: 94).

Rahvuskirjanduse ajalugudega seoses on arutletud ka kirjanduse mõiste sisu ja ulatuse üle. Muu hulgas on Eestiga seonduvalt pakutud välja uurida eesti kirjanduslugu aastail 1525–1850 balti kirjandusruumi osana, kusjuures uurimiseks võiks olla otstarbekas rakendada diskursusepõhist vaatlust. Selle õigustuseks on asjaolu, et „baltisaksa kirjakuultuuri keskne ala ei olnud mitte ilukirjandus, belletristika, vaid kirjutusvaldkond, mida võiks laias laastus nimetada mõtteproosaks: ajalookirjutus, poliitiline, õiguslik ja majanduslik publitsistika, kultuuri- ja looduslooline, vähemal määral ka filosoofiline esseistika, samuti teadus“ (Undusk 2011: 565). Undusk loetleb kuus suuremat diskursust: domineeriv religioosne diskursus, sellele lisaks keele-, haridus-, õigus-, olme- (sh majandus-) ja ajaviitelis-esteetiline diskursus. Seejuures märgib ta, et diskursuste vahel pole ületamatuid tõkkeid ning et üks ja seesama tekst võib esindada mitut diskursust (Undusk 2011: 567–568).

Kultuurimälu seisukohalt on oluline uurimisvaldkond ka tõkelised ülekanded eri meediumide ja kunstiliikide vahel. Ühtede ja samade lugude kandumises ühest meediumist teise pole iseenesest midagi uut: ka minevikus on kõige olulisemaid lugusid esitatud sõnaliste narratiividena, aga ka muusikana, piltidena, skulptuuridena jne. Kirjapandud ja paber kandjal sõna on üks spetsiifiline (tõsi küll, pikka aega domineerinud) info salvestamise, säilitamise ja esitamise vorm. Viimaste aastakümnete jooksul on meie kultuurikogemus muutunud üha visuaalsemaks ning raamat suurel määral asendunud ekraaniga (Kress 2003: 1), mis on tekitanud vajaduse kõnelda „uutest kirjaoskustest“, s.t oskustest orienteeruda mitmesugustes ja järjest uuenevates informatsiooni- ja kommunikatsioonivahendites ning nendega kaasnevates diskursustes. Tehnoloogilised muutused ei ole sugugi tähendusetud: „Muutused meedias toovad kaasa muutused selles, mil moel kultuur iseend mõtleb ja iseendast mõtleb. Kultuuri kestmine aga sõltub suuresti sellest, mil moel eelmine põlvkond suudab oma kogemust edasi anda järgmisele, sisuliselt tähendab see, mil moel toimib kultuuri mälu“ (Kotov 2001: 115). Rein Veidemann on veel hiljaaegu leidnud, et intertekstuaalsus ja intersemiootilisus ei mõjuta olemuslikult asjaolu, et eesti kultuuri selgrooks on jätkuvalt kirjandus: „Kogu kirjanduslik intertekstuaalsus (tekstide omavaheline interaktsioon, tõlked teistest keeltest eesti keelde) ja intersemiootilisus (kirjandustekstide lavastamine, nende transformeerimine filmideks ja isegi balletiks, rääkimata kirjandusliku ainestiku jäädvustamisest kujutavas kunstis) moodustab võrgustiku, millest eesti kultuur loob oma identiteeti. Seega võib väita, et eesti kultuuri identiteet moodustub eelkõige eesti kirjandusest ja selle ajaloost“ (Veidemann 2010: 83). Teisalt aga on juhitud tähelepanu asjaolule, et viimaste aastakümnetega muutunud infokandjatel võib siiski olla märgatav mõju kultuuri enesepildi kujunemisele: „Eestlaste kultuurimälu ja identiteet on traditsiooniliselt väga tihedalt seotud kirjandusega, ent üha tugevamat positsiooni rahvuse enesemõistmisel on omandamas ka audiovisuaalsed kanalid“ (Saldre 2010: 163).

Süžeede ja motiivide liikumine üle žanri-, meediumi- ja valdkonnapiiride on loomulik ja tavaline, mitte midagi erandlikku, hoolimata sellest, et muutused on sageli väga radikaalsed, näiteks diskreetsest verbaalsest keelest kontinuaalsesse pildikeelde. See tähendab, et kuigi me saame käsitada sedalaadi töötusi intersemiootiliste tõlgetena, ei saa me nende puhul kõnelda „täpsest“, vaid „kokkuleppelisest“ tõlkest (Lotman 2000: 15). Intersemiootilised tõlked toovad hästi esile tõlkimise loominguilise külje, mis „tavatõlke“ puhul on varjatud.

Kultuurimälu seisukohalt on sellist lugude esitamist erinevates meediumides otstarbekas kirjeldada transmeedialisuse kontseptsiooni abil, mis kõige üldisemalt tähendab „tekstide kultuuris eksisteerimise mentaalset aspekti“ (Torop 2011: 78). Transmeedialisus juhib tähelepanu keeltele, milles kultuur mäletab: „Erinevad märgisüsteemid modelleerivad üht objekti erinevalt ning toimivad mäletamise seisukohalt seega komplementaarsetena“ (Saldre 2010: 179). Kultuuris käibivates „mentaalsetes tekstides“ on kirjandusteosed sageli väga oluline, ent sugugi mitte ainus komponent; tekstide kohast ja osatähtsusest kultuuris annab aimu erinevate, sh intersemiootiliste ja transmeedialiste tekstivormide kõrvutamine. Tekstivormide korrelatsioon muutub oluliseks kultuurimälu kui terviku hindamisel ning tõlkeloo üks võimalik suund olekski hõlmata seoseid eri tekstivormide vahel.

Kokkuvõtteks

Tõlkelugu võiks olla üks juba olemuse poolest sobiv viis, kuidas Eesti mitmekeelelist ja -kultuurilist ajalugu kontseptualiseerida. Teisisõnu, tõlkelugu on potentsiaalselt avar raamistik eri tüüpi kultuurikontaktide ja -ülekannete mõtestamiseks. See aga tähendab, et tõlkelugu ei tuleks tõmmata traditsioonilise rahvusliku ajaloo/kirjandusloo mudeli liistule, vaid tõlkelugu ennast võiks käsitleda kui üldisemat mudelit, mis võimaldaks uut moodi tervikuks ühendada rahvusliku ja rahvusülese, ilukirjandusliku ja laiemas mõttes kirjakultuuri, verbaalse ja mitte-verbaalse kultuuri elemente, lisada etnilise ja valdkondliku puhtuse printsipi etnilise ja valdkondliku mitmekesisuse.

Lähenedes tõlkeloole kultuurimälu vaatenurgast, võime avastada, et rohkem kui kitsalt tõlkelooga tegeleme hoopis kultuurilooga, milles tõlkimine ühendab läbiva joonena erinevaid teemasid ja ajaloo perioode.

Kirjandus

Annus, Epp 2000. Kirjanduskaanon ja rahvuslik identiteet. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 10–17.

Annus, Epp, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep, Mart Velsker 2001. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri.

Assmann, Aleida 2008. Canon and archive. – Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook. Eds. A. Erll, A. Nünning. Berlin-New York: Walter de Gruyter, lk 97–107.

Assmann, Jan 1995. Collective memory and cultural identity. Trans. J. Czaplicka. – *New German Critique*, Issue 65, lk 125–132.

Assmann, Jan 2008. Communicative and cultural memory. – *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Eds. A. Erll, A. Nünning. Berlin-New York: Walter de Gruyter, lk 109–118.

Bassnett, Susan 1993. From comparative literature to translation studies. – Susan Bassnett, *Comparative Literature. A Critical Introduction*. Oxford (UK)-Cambridge (USA): Blackwell, lk 138–161.

Bassnett, Susan 2003. Translation as re-membling. – *Cultural Memory: Essays on European Literature and History*. Eds. C. E. J. Caldicott, A. Fuchs. Oxford etc.: Peter Lang, lk 293–310.

Bastin, George L., Paul F. Bandia 2006. Introduction. – *Charting the Future of Translation History. Current Discourses and Methodology*. Eds. G. Bastin, P. F. Bandia. Ottawa: University of Ottawa Press, lk 1–9.

Chalvin, Antoine, Anne Lange, Daniele Monticelli (Eds./Éds.) 2011. *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction*. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang.

Dović, Marijan 2010. Literary histories: From the national to the post-national perspective. – *Interlitteraria*, Vol. 15, No. 1, lk 53–65.

Erll, Astrid 2008. Cultural memory studies: An introduction. – *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Eds. A. Erll, A. Nünning. Berlin-New York: Walter de Gruyter, lk 1–15.

Even-Zohar, Itamar 1990. *Polysystem Studies. Poetics Today, Special Issue, Vol. 11, No. 1* – <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-pss1990.pdf> (28.12.2011).

France, Peter, Stuart Gillespie (Gen. Eds.) 2005. *The Oxford History of Literary Translation into English*. Oxford-New York: Oxford University Press.

Halbwachs, Maurice 1992. *On Collective Memory*. Ed., Trans., and with an introduction by L. A. Coser. Chicago-London: The University of Chicago Press.

Hennoste, Tiit 2008. Noor-Eesti enesekoloniseerimisprojekt. Teine osa. Olulised kirjandusmõtteviisid ja nende suhted kolonialismiga 20. sajandi algupoole eesti kirjanduses. – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 1/2, Noor-Eesti kümme aastat: esteetika ja tähendus, lk 262–275.

Hermans, Theo 2011. Introduction. How is translation possible? – *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction*. Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang.

Hiedel, Lembe 2006. „Loomingu“ Raamatukogu“ alaeast. Märkmeid ja meenutusi aastaist 1957–1973. – „Loomingu Raamatukogu“ viiskümmend aastat. *Loomingu Raamatukogu*, nr 31/34. Tallinn: Periodika, lk 159–204.

Hutcheon, Linda 2002. Rethinking the national model. – *Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*. Eds. L. Hutcheon, M. J. Valdés. New York: Oxford University Press, lk 3–49.

Kotov, Kaie 2001. Tekstist, hüpertekstist ja kujutiste kultuurist. – *Kloostri internetini*. Toim T. Tender. Tartu: Eesti Raamatu Aasta Peakomitee, lk 115–129.

Kress, Gunther 2003. *Literacy in the New Media Age*. London-New York: Routledge.

Laanes, Eneken 2012. Andrei Ivanov ja rahvusülene (eestivene) kirjandus. – *Sirp*, 8. märts.

Lepajõe, Marju 2007. Tartu luuleelust 17. sajandil. – *Vikerkaar*, nr 6, lk 75–85.

- Lepajõe, Marju** 2009. Reiner Brockmanni värsside vältimusest. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 758–776.
- Liivaku, Uno, Henno Meriste** 1975. Nipet-näpet eesti keelde tõlkimise ajaloost. – Uno Liivaku, Henno Meriste, Kuidas seda tõlkida. Järeлтormatusest eestinduseni. Tallinn: Valgus, lk 5–27.
- Lotman, Juri** 2000. *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*. Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press.
- Lotman, Juri, Boris Uspenski** 1978. On the semiotic mechanism of culture. – *New Literary History*, Vol. 9, No. 2, Winter, lk 211–232.
- Lukas, Liina** 2008. Balti kirjakultuuri mitmekeelsest loomust. – *Rahvuskultuur ja tema teised*. Toim Rein Undusk. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 23–33.
- Möldre, Aile** 2005. Kirjastustegevus ja raamatulevi Eestis aastail 1940–2000. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Plath, Ulrike** 2009. Kadunud kuldne kese. Kuus pilti Eesti ajaloost rahvusüleses kollaažis. – *Vikerkaar*, nr 7–8, lk 91–98.
- Puhvel, Heino** (toim) 1969. Eesti kirjanduse ajalugu. III köide. XIX sajandi lõpust 1917. aastani. Tallinn: Eesti Raamat.
- Puura, Ivar** 2002. Loodus meie mälus. – *Eesti Loodus*, nr 11, lk 24–25.
- Riikonen, H. K., Urpo Kovala, Pekka Kujamäki, Outi Paloposki** (Toim.) 2007. *Suomennoskirjallisuuden historia*. I, II. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saldre, Maarja** 2010. Tühirand eesti kultuurimälus. – *Acta Semiotica Estica* VIII, lk 160–182.
- Santoyo, Julio-César** 2006. Blank spaces in the history of translation. – *Charting the Future of Translation History. Current Discourses and Methodology*. Eds. G. Bastin, P. F. Bandia. Ottawa: University of Ottawa Press, lk 11–43.
- Talvet, Jüri** 2010. Kirjanduse ajaloo mõte. – *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 127–132.
- Tamm, Marek** 2010. Eesti kultuur kui tõlkekultuur: mõned ajaloolised ja statistilised ekskursid. In *memoriam Enn Soosaar ja Linnart Mäll*. – *Diplomaatia*, nr 79, märts.
- Torop, Peeter** 1989. Tõlkeloo koostamise printsiibid. – *Akadeemia*, nr 2, lk 349–384.
- Torop, Peeter** 2011. Tõlge ja kultuur. Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Undusk, Jaan** 1999. Eesti kirjanduse ajast, ruumist ja ülesandest XX sajandil. Teese kommentaaridega. – *Looming*, nr 2, lk 249–255.
- Undusk, Jaan** 2008. Baltisaksa kirjanduse breviaar: põhilaad, erijooned, esindajad. – *Rahvuskultuur ja tema teised*. Toim R. Undusk. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 93–122.
- Undusk, Jaan** 2011. Baltisaksa kirjakultuuri struktuurist. Ärgituseks erinumbri lugejale. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 561–571.
- Veidemann, Rein** 2010. History of Estonian literature as a kernel structure of Estonian culture. – *Interlitteraria*, No. 15, Vol. 1, lk 75–84.
- Viiding, Kristi** 2007. Tartu juhuluule 17. sajandil. – *O Dorpat, urbs addictissima musis...* Valik 17. sajandi Tartu juhuluulet. Koost K. Viiding, J. Orion, J. Päll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 15–28.